

*A ticsánokról – kutatás közben.
Adalékok a beás cigányság poroszlói és tiszafüredi
történetéhez*

LANDAUER ATTILA

Bevezetés

Enyhe képzavarral élve bizvást állíthatjuk, hogy a hazai cigánykutatás egyik mostoha-gyereke az ország keleti részeinek jobbára kicsiny szórványokban élő, s leginkább valószínűleg a Közép-Tiszavidéken¹ „koncentrálódó” beás cigány lakossága. A keleti országrész beásairól annak ellenére, illetve azzal együtt is alig tudunk valamit, hogy a két másik alcsoport, a Dunántúl – árgyelán és muncsán csoportneveken² is ismert – beásai mára talán Magyarország leginkább kutatott cigányközösségei közé tartoznak.

A Közép-Tiszavidék beás cigányságáról szóló – általam eddig fellelt – legkorábbi szakirodalmi közlés, illetve inkább csak említés, az e térséget és különösen Poroszlót személyesen is igen jól ismerő Erdős Kamilltól származik, aki *A magyarországi cigányság* című, 1958-as írásában, az általa „füstösnek” nevezett beás közösség kapcsán azt állította, hogy ennek tagjai Békéscsabán, Füzesabonyban és Tiszafüreden élnek.³

Erdős ezen közlése egyértelműen arra a beás csoportra vonatkozik, amelyet az utóbbi két évtized hazai cigánisztikai szakirodalma, Kovalcsik Katalin csoportnévhasználatát követve „ticsán”⁴ néven ismer – ha ismer. E kevésbé ismert beás közösséggel kapcsolatban azonban – Kovalcsik egyes hajdani adatközlőinek saját családjuk történetére vonatkozó közléseit félreértve, illetve túlláttalánosítva – az az *egyértelmű tévedés* is lábra kapott, *hogy csupán az 1910-es években indultak útnak valahonnan Nagyvárad tájékáról, s rövid szabolcsi, szatmári időzés után, valamikor az 1920-as években kerültek végül Tiszafüred környékére.*⁵

¹ Az ún. Közép-Tiszavidék a Mezőcsát–Tiszaújváros–Polgár–Balmazújváros–Kunhegyes–Heves városok által körülhatárolható, négy megye (Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok, Heves) „határterületeire” kiterjedő, összességében több, mint hetven településből álló, körülbelül százhatvan ezer lakosú, 3328 m²-nyi térség. (A területről bővebben: Vadász 1995.)

² Írásomban e közösségek ismertetésére nem térek ki, alapfokú ismeretüket viszont feltételezem.

³ Erdős 1989. 43

⁴ Ugyancsak Kovalcsik Katalin emelte be a szakirodalomba a dunántúli beások – imént említett – árgyelán és muncsán közösségneveit is.

⁵ Kemény 2000. 26; Kemény 2005. 50.

Jelen írással mindenekelőtt e tévedést szándékozom – a lehetőségekhez mérten – korrigálni.⁶

Elnevezések, csoport- és családnevek

Írásomban a továbbiakban értelemszerűen használom a „ticsán” szót a kutatás tárgyául szolgáló cigány közösség megnevezésére – azt viszont hangsúlyoznom kell, hogy ezt egyértelműen a Kovalcsik Katalin által bevezetett terminológiához való alkalmazkodásként teszem. Nincs, nem lehet ok kétkedni benne, hogy a Közép-Tiszavidék beásai két évtizeddel ezelőtt valóban használták, használhatták e kifejezést saját csoportjuk egyik elnevezéseként. Azt viszont ugyancsak hangsúlyoznom kell, hogy az elmúlt hat évben sem Poroszlón, sem Tiszafüreden nem találkoztam olyan beás cigánnyal, aki használta, vagy akár csak ismerte volna e szót.

A két kutatott település mai teknős cigány lakossága – tapasztalataim szerint – önmagát elsősorban beásnak, olykor pedig teknősnek vagy teknővájónak nevezi. Ezen elnevezések mellett, főleg idősebb beások szóhasználatában olykor előfordul még – az ugyancsak teknőst jelentő, román eredetű – trokár⁷ kifejezés; míg hely-, illetve környékbeli magyar és cigány környezetük főként szintén teknősnek, ritkábban teknővájónak nevezi őket.

Eredeti, román nyelvüket a ticsán közösséghez tartozó cigányok mind kevésbé tartják. Ugyanakkor, ahol tartják – a dunántúli beások szokásaival éles ellentétben⁸ –, mind románul, mind magyarul *románnak* nevezik.

A keleti országrészben élő beásokkal kapcsolatban – mindezekén túl – fontos hangsúlyozni, hogy családnévanyaguk markánsan különbözik a Dél-Dunántúlon élő teknős cigány csoportok jellemzőnek tekinthető vezetékneveitől. A dunántúli beás cigányság olyan tipikus vezetéknevei, mint a Bogdán, Ignác, Kalányos és Orsós a ticsánok között gyakorlatilag ismeretlenek. Legjellemzőbb neveik máig részben román, vagy román eredetű nevek, ilyenek a Faur, Lingurár,⁹ Nyerlucz,¹⁰ Serbán, valamint magyar, illetve magyarított nevek, mint a Borsos, Kanalas (olykor Kanálos) és Nyerges. Kevésbé gyakori családnevek között előfordulnak ezeken kívül egyéb román (pl. Roska) és magyar nevek (pl. György, Kis, Nyéki), továbbá esetenként megváltoztatott, magyarosított nevek is (pl. Keresztesi, Szamosvölgyi). A román nyelvterületen is széles körben elterjedt „kanalas”, „kanálkészítő” jelentésű „Lingurár” névvel kapcsolatban megjegyzendő, hogy

⁶ A ticsán közösség közelmúltbeli történetét, nyelvi és kulturális sajátosságait stb. írásom keretei között nem érintetem. Az itt nem tárgyalt vonatkozásokban lásd elsősorban N. Békefi Margit *A magyarországi teknővájó cigányok* (2001) című könyvének megfelelő részeit, valamint a következő kisebb írásokat: Kovalcsik 1997, Landauer 2008. 222–226.

⁷ A román *troacă* „,teknő” szóból. – A nyírmihálydi oláh cigányok „trokhár”-nak nevezik a hajdúhadházi cigányokat, és „dögös”-ként magyarázzák a szót. [Szerk.]

⁸ Tólos 1998. 299.

⁹ E név már az 1740-es évek erdélyi cigányösszeírásaiban, majd az 1840-es években a Csanád megyei Nagylakon készült összeírásokban is feltűnik. Vö. Zsupos 1996; Bencsik 1984. – A Kalányos névvel párhuzamosan fordul elő az 1770-es években készült Tolna megyei cigányösszeírásokban. [Szerk.]

¹⁰ A Kovalcsik Katalin által – véleményem szerint helytállóan – a „(fekete)rigó” jelentésű román *mierlă* szó kicsinyítő képzős, *mierluță* alakjából eredeztetett személynévnek a mai Magyarországon több változata, illetve írásmódja ismert (pl. Nyerluc, Nyerlucz, Nyerlutz, Nyerlusz), míg Romániában egyetlen egy – a Mierluț.

ennek a Dunántúlon és Erdélyben egyaránt ismert „Kalányos” megfelelője a ticsánok között dunántúli beásokkal való vegyesházasságok kései következményeként jelent meg (pl. Poroszlón). E név kelet-magyarországi beások közötti legjellemzőbb alakja az olykor oláh cigány vezetéknevként is elő-előforduló Kanalas.

Az anyakönyvek tükrében¹¹

A közép-tiszavidéki beás cigány jelenlétre utaló eddig előkerült legkorábbi anyakönyvi adat¹² a poroszlói római katolikus egyház születési anyakönyveinek egyikében található. Ezen, 1878. július 14-én kelt bejegyzés arról tudósít, hogy a „közrendűnek” nevezett *Kanalas*¹³ János Oláh Flóra nevű nejének ikerlányai születtek, akik a keresztségben a Mária és Erzsébet neveket kapták. Az ikrek szüleinek „állapotjára” vonatkozó információ e feljegyzéssel nem maradt ránk, mindössze a házaspár vélhető származási helyét jelentő „Margita” településnév, mely mögött – majd a későbbiekben felvázolandó okokból fakadóan – legvalószínűbben egy Bihar megyei kisvárost, a mai Románia területén levő, Nagyváradról észak-keletre, bő félszáz kilométerre található Margittát (románul: Marghita) sejtethjük.

Időben ehhez nagyon közeli, alig több mint egy évvel későbbi az első, ugyancsak római katolikus születési anyakönyvben fennmaradt tiszafüredi említés. Ez 1879. október 20-án kelt, s annak emlékéét őrzi, hogy Kanalas Jánosnak és nejének, *Serbán* Flórának törvényes leánygyermeké születt, Mária. A feljegyzés mind Kanalast, mind pedig asszonyát római katolikusnak nevezi, s a férj származásáról azt közli még, hogy a Bihar megyei Középesből (románul: Cuzap) való „teknőcsináló”. A házaspár tiszafüredi lakóhelyére vonatkozóan a Homokcsárdai erdő¹⁴ neve, valamint néhány, meglehetősen töredékesen olvasható sor található az anyakönyvben. A teknővájó cigányok ekkori megítélését, elfogadottságát illetően nem elhanyagolható adalék, hogy a kislány keresztanyja nem a helybeli cigányok közül került ki, hanem egy magyar asszony, Csesznok Brigitta, Szemán János erdőkerülő felesége lett. (Megítélésem szerint nem elképzelhetetlen, hogy e két Kanalas János azonos személy. Ha így volt, a feleség leánykori nevének egyik változata tévedés, felületesség, illetve félrevezetés eredménye. Ha a két házaspár esetleg valóban azonos, az is feltételezhető, hogy az 1878-ban született ikerlányok egyike, Mária meghalt nem sokkal a születés után.)

Az egyházi anyakönyvek bejegyzései között nem találtam nyomát, de ha a halálakor feljegyzettek igazak, akkor 1881 táján valahol Tiszafüreden, vagy annak közvetlen környékén születhetett a meglehetősen szokatlan keresztnevű Nyerluc Karácsony, akiről mindössze annyit tudunk, hogy túlélte feleségét, Nyerluc Ilonát, s hogy 79 évesen, 1960. április 27-én, agyvérzés következtében hunyt el.

¹¹ A településnév külön említése nélküli adatok a továbbiakban Tiszafüredre vonatkoznak.

¹² Kiszámú, szórványos információk egyébként azt valószínűsítik, hogy e dátumot évtizedekkel megelőzően is előfordulhattak már a Tisza mentén beások. A hejőbábai cigányok 1827-es összeírásában például már feltűnik egy Kanálos József nevű, harmincöt esztendősnak mondott, „kanálcsinálásból élődő” személy, míg Hejőkeresztúron 1838-ban szerepel az összeírottak között az ekkor ötven éves Kanálos János. (Nagy Pál személyes közlései alapján.)

¹³ Dólttel a tipikusnak tekinthető ticsán nevek első feltűnései.

¹⁴ Ez egy balparti, Tiszafüredtől délre eső ártéri erdő volt.

1886. október 10-én – szülei tiszafüredi tartózkodásának idején – halt meg a féléves, Anna nevű kislány, *Kanáros Istvánnak és Kanáros Flórának* a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei Szentmártonkátán született gyermeke. Az anyakönyvi bejegyzés szerint az itt „oláhnak” nevezett szülők rendes lakhelye egyébként Tiszabáj volt, amit – leginkább egyéb ésszerű lehetőség híján – valószínűleg a Tiszalöktől észak-nyugatra, körülbelül hét kilométerre, a folyó jobb oldalán levő Taktabájjal azonosíthatunk. (A mai Pest megyében levő Szentmártonkátá település nevének feltűnése pedig azért lehet érdekes, mert arra vonatkozóan jelent töredék-információt, hogy a keleti országrész tizenkilencedik században élt beásai egy-egy üzleti útjuk során mekkora területeket jártak/járhattak be.)

Az időrendben következő – ugyancsak születési anyakönyvből származó – adat némileg bizonytalanabb, de mégis nagy valószínűséggel szintén beás cigányok emlékét őrzi. E bejegyzés szerint a görög katolikus vallású Kanalas Jánosnak és feleségének, Molnár Máriának 1887. március 30-án fiúgyermek született. A József névre keresztelt kisfiú törvényes volt, és szüleinek első közös gyermekeként jött a világra. Nincs arra vonatkozó információnk, hogy Kanalas és neje cigányok lettek volna, s ugyanúgy nincs közlés foglalkozásukra vonatkozóan. Akár az is elképzelhető, hogy a férfi azonos a kilenc, illetve nyolc évvel korábban említett (valamelyik) Kanalas Jánossal, aki – ebben az esetben – talán megözvegyült és újránősült. A vallásra vonatkozó kitétel – ha valóban ez történt – az egyik bejegyzésnél nyilvánvalóan téves. (Az, hogy e közlés nem nevezi Kanalast cigánynak, semmit nem jelent. Az eddig előkerült – tizenkilencedik századi – poroszlói és tiszafüredi anyakönyvi bejegyzések egyetlen teknőkészítőt sem neveznek cigánynak, ellentétben más cigány közösségek tagjaival, azaz a településeken és térségben ekkor már egyaránt élő magyar- és oláh-cigányokkal.)

1890. március 12-én ismét egy Poroszlóról fennmaradt adat tudósít arról, hogy Kanáros Ádám, görög katolikus „tekenő csinálónak” fia született. A gyermek édesanyjának neve Serbán Apolló (sic) formában került lejegyzésre, s egyelőre magyarázatra váró érdekesség, hogy az édesapához hasonlatosan ugyancsak „tekenő csinálónak” nevezett keresztnév, a legkevésbé sem beásnak tűnő nevet viselő Legeza¹⁵ János lett.

1892. május 9-én Tiszafüreden, *Nyerlucz Mária*, görög katolikus vallású hajadonnak törvénytelen gyermeke született. A János nevű kisfiú keresztanyja bizonyos László Anna lett, akiről annyit tartott fontosnak közölni az anyakönyvi bejegyzés egykori készítője, hogy „Nyerlucz János teknőcsináló neje”. Az édesanyjáról – nevén és leányanya voltán túlmenően – annyit tudunk még, hogy Tiszafüred mindössze (?) ideiglenes lakóhelye volt, származási helye pedig a Bihar megyei „Kovecsecs-egyház”, ami nyilvánvalóan – a valóban bihari – Kövesegyházával azonosítható. Mindezek mellett még az a nem túl sok fantáziát igénylő következtetés adja magát, hogy Nyerlucz Mária és Nyerlucz János rokonok, ráadásul valószínűleg közeli rokonok lehetnek. (Az itt elsőként említett Kövesegyháza neve a későbbiekben még számos alkalommal feltűnik egyes helyi beások születési-, illetve származási helyeként. Ugyancsak e településen született például az a Kanalas György, akinek személyéről mindössze egy halotti anyakönyvbéli feljegyzés kapcsán tudunk, s aki 83 éves korában, 1977. július 20-án halt meg. Ennek neje, Nyer-

¹⁵ E, végső formájában lengyel, ráadásul nemesi eredetű vezetéknev egyébként nem ismeretlen egyes kelet-magyarországi cigány csoportoknál. (Szokatlan nevű, nem beásnak tűnő kelet-magyarországi teknővájó feltűnik még például: Lipp 1978. 75–77.)

luc Eszter viszont – szintén csak a halálozási feljegyzésekből adatolhatóan – 1898 körül már vélhetően Tiszafüreden.)

Adataink sorából kicsit kilóg a következő említés, mely a tiszafüredi református egyház anyakönyveinek egyikében található. Ez 1898. szeptember 13-i, és arról tudósít, hogy Kanalas Ilona, Kanalas György teknős kilenc hónapos leánya bélhurut következtében meghalt. E forrás az édesapát reformátusnak nevezi, a gyermekről pedig még annyit árul el, hogy a szabolcsi Paszabon jött a világra.

1901. augusztus 22-én a görög katolikus Serbán Mária hajadonnak törvénytelen fia született, János, akinek keresztanya György Anna, Nyerlucz János „teknőcsináló oláh” felesége lett. A gyermek édesanyja a bejegyzés szerint a „Bihar megyei Apátiból” való, ami vagy a Nagyváradtól délre fekvő Oláhapáti (románul: Apatiu), vagy a már a mai Magyarország területén levő Körösszegapáti lehetett. (Tekintetbe véve, hogy az ezt követő néhány évből számos adatunk van rá, hogy Komádi, Furta és Biharkeresztes településeken is éltek már beások, inkább az ezekhez közeli Körösszegapáti tarthatjuk valószínűbbnek.)

1903 őszén egy, a későbbiekben komoly gazdasági sikereket elérő beás család neve tűnik fel a tiszafüredi római katolikus anyakönyvben. A szeptember 28-án kelt bejegyzés egy Anna nevű kislány születésének emlékét őrzi, aki *Faur* János „debreceni teknős” és Nyéki Mária leánya volt.

1906. január 27-i dátummal, egy József névre keresztelt kisfiú születésének bejegyzésével pedig egy ismeretlen származási helyű, görög katolikus vallású házaspárról, *Lingurár* György „teknőcsinálóról” és feleségéről, Merlucz (!) Annáról van adatunk.

Az eddig tételes felsorolás itt, a huszadik század első évtizedében érdektelenné válik, ugyanis e kor születési és halálozásai már önmagukban is egészen egyértelműen bizonyítják a térségbeli teknős cigány népesség folyamatos létét és jelenlétét. Anyakönyvi „nyomokat” hagyó, e helyen is említésre méltó esemény majd csak 1920–21-ben történik megint, amikor tizennégy hónapnyi idő alatt, hét – kivétel nélkül törvénytelen származású – beás gyermek jön a világra Tiszafüreden, illetve annak közvetlen környékén. Az ez idő alatt szülő, helyi anyakönyvekben korábban ráadásul kivétel nélkül nem szereplő hét asszonnyal kapcsolatban feltétlen megemlítendő, hogy hárman közülük erőteljesen dunántúli(asnak tűnő) beás neveket¹⁶ viseltek. Az ekkor feljegyzett eseménysor legvalószínűbb magyarázata – megítélésem szerint – leginkább egy 1920 körül megélt, s nem feltétlenül csak asszonyokat érintő beás cigány betelepülési hullám lehetett.

Egy felvetés

A rész téma – általam vélt – fontossága miatt külön is szólni kell egy, a térségbe történt beás betelepülés időrendjének némely sajátosságát esetlegesen megmagyarázni képes hipotézisről, mely tiszafüredi adatközlőim egyikétől, az eredendően mezőgazdasági

¹⁶ Ignác Anna, Ignác Julianna és Orsós Mária. – A dél-dunántúliakkal azonos nevek feltűnése nem feltétlenül jelent közvetlen migrációs kapcsolatot a Közép-Tiszavidék és a Dél-Dunántúl között. Számolni kell azal, hogy az impériumváltás miatt jöttek el beások Romániából (Erdélyből) Tiszafüredre és vidékére. Ugyanakkor pl. collárok is jöttek át Erdélyből Magyarországra. A migrációs folyamatokat az I. világháború utáni átrendeződés, és a békekötések következményei is befolyásolták. [Szerk.]

szakember Lipcsey Imrétől származik. E lakóhelyének múltja iránt is komolyan érdeklődő adatközlő hívta fel rá a figyelmem, hogy a helyi beás közösség korai történetének bizonyos eseményei a Tisza jelentősebb árhullámaival, illetve áradásaival látszanak közvetett kapcsolatban lenni.

Az 1878–79-es első említések a hajdani Tiszahalász községet elpusztító, 1876-os árvizet követik. Az 1890 körül megszorodó beás nyomok a Tiszafüred környéki ártéri erdőkben hírhedten nagy károkat okozó, 1888-as jeges árhullám időpontjához látszanak illeszkedni. Majd az 1920–21-es, korábban említett eseményeket szintén egy-két évvel előzi meg az 1919-ben ugyancsak hatalmas kártételekkel levonult hatalmas ár.

Tekintve, hogy az 1888-as és 1919-es árhullámok elsősorban valóban az ártéri erdőkben okoztak igen komoly pusztításokat, nem tűnik légből kapottnak azon felvetés, mely szerint az elpusztult erdők faanyagának mielőbbi feldolgozása terén az erdőtulajdonosok és a teknős cigányok érdeke ekkor egybeeshetett, miként az sem, hogy ezen események valóban hatással lehettek a beások – más népmozgásoktól egyébként el nem választható – vándorlásaira. E téma azonban – ugyanúgy, mint a ticsánoknak a huszadik század ötvenes éveitől megélenkült továbbköltözése¹⁷ – már inkább egy másik kutatás tárgya lehet.

Összefoglalás

A tanulmányban kiválasztott tájegységet kétféleképpen érintette a beások megjelenése: Egyrészt az általános, lassú piackövető, több tényezővel leírható migráció és népességátrendeződés révén. Másrészt speciálisan az árterek változásával összefüggésben, akciószerűen, amiben a helyi gazdasági érdekek és a beások gyors piackövető üzleti reakciójának volt szerepe.

Az 1878 és 1921 közötti évekről rendelkezésünkre álló, poroszlói és tiszafüredi anyakönyvi adatok alapján a következőkben foglalhatjuk össze a két település beás cigánységének betelepülésére és korai itteni történetére vonatkozó ismereteinket:

Poroszló a lényegesen egyszerűbb eset, hiszen bár a térségben a legkorábbi, 1878-ból az itteni katolikus anyakönyvben olvasható egyértelműen beás cigányokra vonatkozó feljegyzés, egy 1890-es említéstől eltekintve azonban nincs jele annak, hogy az 1920-as éveket megelőzően lett volna teknős cigány közössége a településnek.

Tiszafüred helyzete ilyen szempontból viszont egészen más, e hajdani kismezővárost illetően ugyanis bizonyosan kijelenthető, hogy területén, illetve közvetlen környékén az 1880-as évektől bizonyosan folyamatosan élnek beás cigányok. A település környékének külön említése azért is lényeges, mert számos, viszonylag korai adat nem Füredet, hanem környékének erdeit, egykori erdeit jelöli meg egyes beás családok, házaspárok lakóhelyeül.¹⁸

Ilyen például az az 1879-es, Kanalas Jánosra és nejére vonatkozó bejegyzés, mely szerint ekkor ők a településtől délre, a Tiszapart közelében lévő Homokcsárdai erdőben laktak. Valamint ugyancsak ilyen egy kerek ötven évvel későbbi, 1929-es adat, mely Kanalas György és családja lakóhelyeül a Tiszafüredtől északra, Tiszavalk felé eső, már

¹⁷ Vö. N. Békefi 2001; Novákné Békefi 2002; illetve Diósi 1988. 120–122.

¹⁸ E jelenség egyébként egybevág a más beás csoportoknál szerzett ismereteinkkel.

a folyó jobb partján levő egykori Tiszádi erdőt jelöli meg. E két adat, de különösen a helyiek által olykor „Tiszád” erdőnek is nevezett Tiszádi erdő említése ráadásul újabb lehetséges kutatási irányt nyit, mivel azt valószínűsíti, hogy egyes beások eleinte a föld-, illetve erdőtulajdonosokkal szerződve telepedhettek meg, s ősi munkáik mellett esetlegesen más – fával, erdővel kapcsolatos – munkákat is végezhetek, elláthattak.¹⁹ Ez a „Tiszád” esetében azért tűnik különösen valószínűnek, mert ez az erdő keményfaerdő, egészen pontosan őstölgyes²⁰ volt, melynek faanyagát egyébként sem dolgozták fel beások, illetve mert ez az erdő rész hajdani tulajdonosainak szándéka szerint már a tizenkilencedik század végétől kezdődően is fokozott védelmet élvezett. (Olyannyira, hogy „egyszerű halandó” – legalábbis visszaemlékező adatközlőim szerint – még száraz ágat gyűjteni sem léphetett a területére.)

A tiszafüredi anyakönyvek másik fontos tanulsága, hogy a ma is ismert és tipikusnak tekinthető ticsán vezetéknevek viselői valóban mindenekelőtt bizonyos Nagyvárad környéki, a várostól észak-keletre fekvő településekről származtak. E települések legfontosabbjai Baromlak (Barumlaca), Cigányfalva²¹ (Țigănești de Criș), Kövesegyháza (Săliște), Középes (Cuzap), Szóvárhegy (Picieu) és Sásstelek (Sacalasașu). A felsorolt településekről való beköltözés több évtizedig tartó, több generációt érintő, lassú folyamat volt.²²

Az említett hat bihari településről származó személyek szerepe mellett az is szembevetendő, hogy számos, a huszadik század elején Tiszafüredre került beás nem ezen települések valamelyikén, hanem már a Felső-Tisza táján és a Nyírségben (pl. Balkány, Kisvárd, Nyírbrány, Nyírlugos, Nyírmártonfalva, Tiszaújlak), valamint a Berettyó és a Körösök vidékén (pl. Békéscsaba, Biharkeresztes, Furta, Komádi, Vésztő) született. (Ez viszont annak indirekt bizonyítéka, hogy ezen területeknek a tizenkilencedik század utolsó két évtizedében már ugyancsak lehetett beás cigány lakossága.)

A poroszlói és tiszafüredi anyakönyvekben feljegyzett, s teknősnek, teknővájónak, olykor teknővágónak nevezett, illetve egyéb okkal beásnak tartható személyek származási és születési helyeiként felsorolt településeket tekintve végső soron kirajzolódni látszik egy, Nagyvárad vidéke felől a Nyírség felé, majd a Tisza mentén az ország belseje irányába tartó útvonal, valamint egy másik, mely a Sebes-Köröst, pontosabban ennek ártéri erdeit követve, Békés megyébe vezetett, s amelyet leginkább talán a Nagyvárad, Körösszegapáti, Komádi, Vésztő és Békéscsaba településeket „összekötve” tudunk rekonstruálni.

Megjegyzendő továbbá, hogy az eddig vizsgált anyakönyvek esetenként olyan teknősök emlékét is őrzik, akik egyébként a Közép-Tiszavidéken nem tipikus, avagy egyáltalán nem tipikus neveket viseltek. A térségben, illetve ticsánok között nem tipikus

¹⁹ Ez magyarázatot adhat arra is, hogy az 1879-ben született kis Kanalas Máriának miért pont az erdőkerülő felesége lett a keresztanyja. – A letelepedés ilyen módját közvetve valószínűsíti, hogy Somogyból ismerünk konkrétan erre vonatkozó szerződést az 1830-as évekből. A 20. század elején pedig így jött létre Tolna megyében Sasos puszta, l. Kovalcsik Katalin tanulmányát kötetünkben. [Szerk.]

²⁰ Bár külső részeit egyéb, telepített erdősávok védték; idősebb adatközlőim visszaemlékezései szerint amerikai fekete dió, nyár, fűz és kőris.

²¹ E település neve nem a cigány népnevet, hanem a Tomaj-nemzetséghez tartozó egykori (de) Scygan/Czigány(i) nemesi család nevét őrzi.

²² Ezt az is jól érzékelteti, hogy a Középesre való Serbán Flóra 1879-ben, míg a Cigányfalváról elszármazott Borsos Erzsébet 1935-ben szült először Tiszafüreden.

vezetéknevek közé tartozik például – a már említett – Ignác Anna, Ignác Julianna és Orsós Mária vezetékneve, akik látszólag előzmény nélkül tűnnek fel 1921-ben a településen. E leginkább talán dunántúli eredetet sejtető vezetékneveket viselő három asszony esetében azonban sajnos nem közöl származási helyet az anyakönyv, csak lakhelyet,²³ amely 1921-es említésükkor már a Tiszafüred melletti Tiszaszőlős, illetve Tiszaszőlős-Pusztadomaháza.

A nem tipikus beás nevek viselői között pedig olyan, teknővájónak, teknőkészítőnek nevezett személyek említhetők, mint a Sástelekről való – tehát minden valószínűség szerint ticsán – Kis Lőrinc, aki 85 évesen, 1942-ben halt meg végelgyengülésben, vagy a korábban már említett, ismeretlen korú és ismeretlen származási helyű Legeza János.

Szintén kevésbé tipikusnak tekinthető Nyéki Anna, nyíregyházi származású, de tiszaszőlősen élt, görög katolikus „teknőcsináló”(!) családneve, akinek emléke – Ignác Annáékéhoz hasonlatosan – 1921-ből maradt ránk. (E helyen talán nem érdektelen megjegyezni, hogy a már említett Faur János Mária nevű feleségének ugyancsak Nyéki volt a leányneve.²⁴)

Az eddig vizsgált anyakönyvi adatok alapján bizonyosnak tekinthető, hogy a közép-tiszavidéki térség beásai már a huszadik század elején is viszonylag gyakran léptek házasságra más cigány közösségek tagjaival – eleinte talán inkább romungrókkal, később pedig oláh cigányokkal –, illetve a század húszas–harmincas éveitől nem cigányokkal is. (A különböző cigány csoportok itteni keveredésének egyik furcsa kései eredménye, hogy egy, ma Poroszlón, régebben pedig Tiszafüreden élő, s minden „szempontból” tipikusan beásnak tűnő család a Nagyunság egyik, egyébként jellegzetesen oláh cigány vezetéknevét viseli.)

A tizenkilencedik század végi, huszadik század eleji anyakönyvi adatokkal kapcsolatban biztosra vehető, hogy nem tartalmazznak minden, az érintett települések térségében történt beás születést és halálesetet.²⁵ Ez teknős cigányokra vonatkozó egyéb ismereteink birtokában eleve valószínűsíthető, de esetünkben, egyetlen születéssel kapcsolatban ráadásul bizonyítható is. A tiszafüredi plébánián fennmaradt ugyanis Szmracsányi Lajos egri érsek egy 1934-es levele, melyben Faur György feltételes megkeresztelésére ad engedélyt, abból a megfontolásból, hogy Faur – bár bizonyítani nem tudja – 1907. június 7-én a község területén született. (Tekintve, hogy Faur János és Nyéki Mária már 1903-ban is megfordult Tiszafüreden, fiuk 1907-es itteni születése valóban nem elképzelhetetlen.)

Bár a Közép-Tiszavidéken élő beás cigányokra a hagyományos famunkához való ragaszkodás a közelmúltig jellemző volt, az 1920-as évek elejétől kezdődően az is tapasztalható, hogy beás nevet viselő, beás rokonsággal rendelkező emberek már nem teknősként, hanem egyéb foglalkozások művelőiként jegyeztetnek fel az egyházi anyakönyvekben. Ezeknek sorát 1921-ben Borsos György – az anyakönyvben közelebbről meg nem határozott tevékenységet folytató – iparos nyitja, 1925-ből a poroszlói Serbán József kerékgyártóról, majd 1934-ből Faur György faedénykereskedőről van adatunk.

²³ Illetve vallást, amely mindhármuk esetében a görög katolikus.

²⁴ Nyéki Mária – 1948-as halálzási bejegyzéséből adathalhatóan – 1865–1870 körül született, születési helyeként egy alkalommal az ugocsi Tiszaujlak, másszor pedig a szatmári Bikszád szerepel.

²⁵ Beás esküvő nyomát például 1934-ig egyáltalán nem.

A korábban Tiszafüreden élő, majd Poroszlóra került Faur idővel az ország egyik legnagyobb faeszköz-kereskedője, illetve -felvásárlója lett, akinek kapcsolatrendszere hazánk teljes területét behálózta, s neve a Dél-Dunántúlon is ugyanolyan ismertté vált, mint a keleti megyékben.²⁶ (Borsos Györgyről és Serbán Józsefről megjegyzendő, hogy bár ticsán származásuk nem lehet kétséges, ismereteink szerint mindketten magyar asszonnyal léptek házasságra.)

E foglalkozásváltási folyamat a harmincas évektől, majd különösen a második világháborút követően jelentősen felgyorsult. Ettől az időszaktól már napszámosok, földművesek, vasúti munkások, szobafestők stb. is feltűnnek a korábbi teknővájók, illetve gyermekeik között.

Irodalomjegyzék

Bencsik János. 1984. *A teknővájó cigányok: Egy etnikai csoport ismeretéhez*. Erkel Ferenc Múzeum, Gyula.

Bencsik János, szerk. 2002. *Erdős Kamill és a hazai romológia: A 2002. július 2-án Erdős Kamill halála 40. évfordulóján szervezett emlékülés előadásai*. Békés Megyei Képviselőtestület Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Bizottsága, Békéscsaba, Gyula.

Bódi Zsuzsanna, szerk. 1997. *Tanulmányok a magyarországi beás cigányokról*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest. [Cigány Néprajzi Tanulmányok 6.]

Diósi Ágnes. 1988. *Cigányút*. Szépirodalmi, Budapest.

Erdős Kamill. 1989. A magyarországi cigányság. In Vekerdi 1989. 42–56.

Kemény István, szerk. 2000. *A magyarországi romák*. Útmutató, Budapest. [Változó Világ 31.]

Kemény István, szerk. 2005. *Roma of Hungary*. Atlantic, Highland Lakes NJ – New York.

Kovalcsik Katalin, szerk. 1992. *Florilyé dă primăvară: Tavaszi virágok. Beás cigány iskolai énekeskönyv*. Fii cu noi Bejás Közművelődési Egyesület, Budapest.

Kovalcsik Katalin. 1997. Karácsonyi köszöntés a beás cigányoknál. In Bódi 1997. 116–130.

Kovalcsik Katalin, vál., szerk. 1998. *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből*. BTF–IFA–MKM, Budapest.

²⁶ Tevékenységéről bővebben lásd N. Békefi Margit 2001:50–52. Leszármazottai ma Fávör néven élnek Poroszlón.

Landauer Attila. 2004. Utak és problémák a magyarországi cigánykutatásban. In Nagy – Péterfi 2004. 13–46.

Landauer Attila. 2008. K. In Nagy – Péterfi 2008. 215–236.

Lipp Tamás. 1978. *A nagy titok*. Kozmosz Könyvek, Budapest.

Nagy Attila – Péterfi Rita, szerk. 2004. *A feladatra készülni kell. A cigánység kulturális beilleszkedése és a közkönyvtár*. Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat, Budapest.

Nagy Attila – Péterfi Rita, szerk. 2008. *Hídszerepek. Cigány integrációs kérdések*. Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat, Budapest.

N. Békefi Margit. 2001. *A magyarországi teknővájó cigányok*. Szekszárd.

Novákné Békefi Margit. 2002. Teknős cigányok Gödöllőn. In Bencsik 2002. 99–113.

Petercsák Tivadar. 1975. Adatok a teknővájó cigányok munkájához. In *A miskolci Hermann Ottó Múzeum Közleményei* 14. 98–104. [Újraközlése in Bódi 1997. 53–56.]

Tálos Endre. 1998. A cigány és a beás nyelv Magyarországon. In Kovalcsik 1998. 295–302.

Vadász István. 1995. *A Közép-Tiszavidék kisvárosai a XIX–XX. században. A Közép-Tiszavidék központ jellegű településeinek szerepköre és vonzáskörzet-rendszere a XIX–XX. században*. Szolnok – Tiszafüred. [A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 54.]

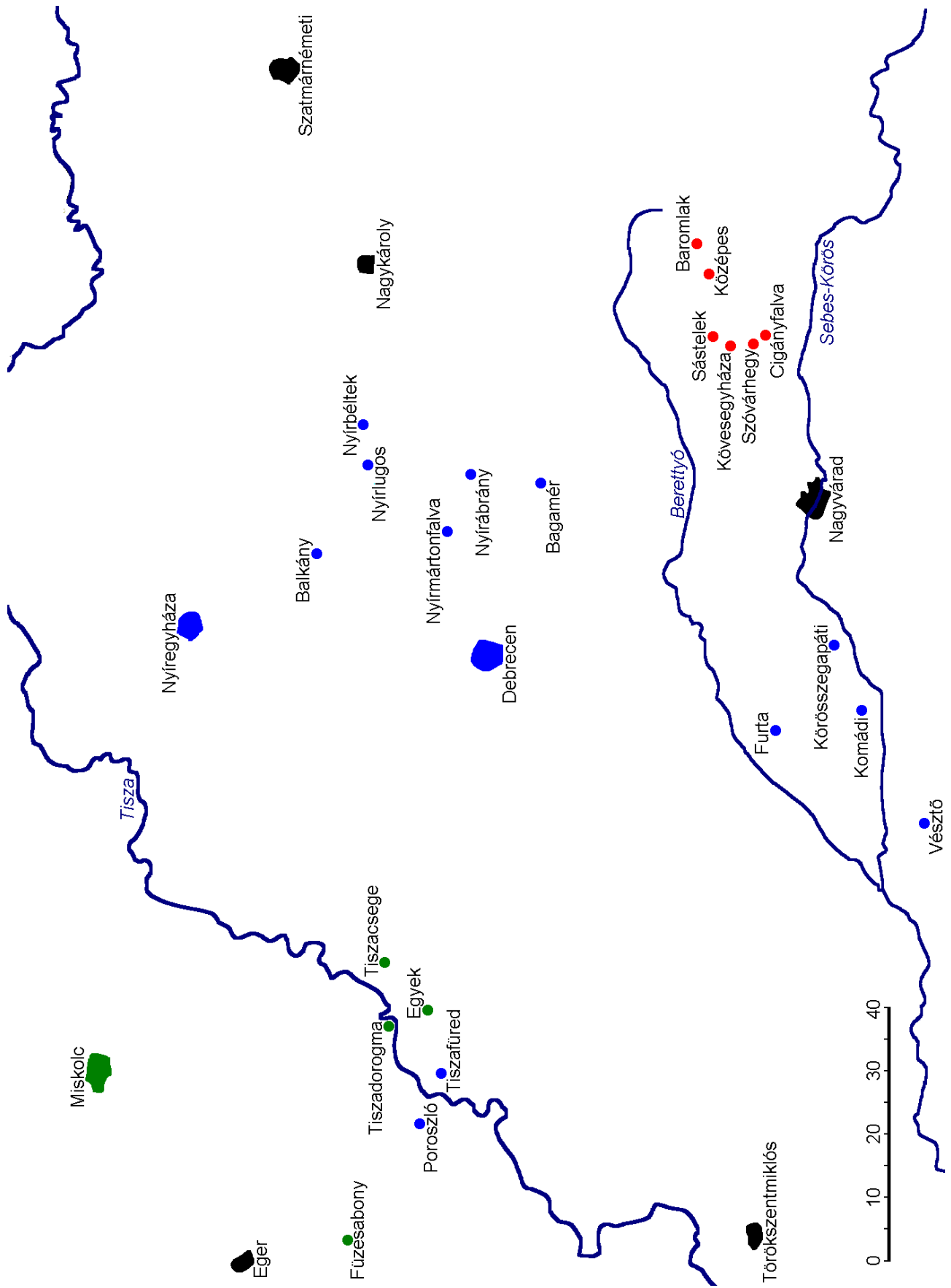
Vekerdi József, szerk. 1989. *Erdős Kamill cigánytanulmányai*. Békéscsaba.

Zsupos Zoltán. 1996. *Az erdélyi sátoros taxás és aranymosó fiskális cigányok a 18. században*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest.

*On the ‘Ticsán’ – A Work in Progress.
Contribution to the History of the Boyash in Poroszló and Tiszafüred
(abstract)*

This essay deals with the settling down of the Boyash Roma community of Eastern Hungary, (also) known as ‘Ticsán’ in the middle Tisza region – as reflected by the church registers of the towns Poroszló and Tiszafüred. The data examined so far suggest that the settling down of the Ticsán started in the 1870s. It was a slow process which took decades; its occasional ‘liveliness’ may be most probably explained with the floods and tidal waves of the river Tisza as well as the wood-works which took place in connection to the regulation of riverways, also in the woods of the flood area. The appearance of the

Boyash in this region was closely related to the local economic conditions: the market position of the Boyash was also improved by the fact that in the 19th century, wooden tools were not produced by the peasants' domestic industry anymore.

Jelmagyarázat:

piros: a *ticsánok* legkorábbi ma ismert lakóhelyei;

kék: a huszadik századot megelőző nyomok, illetve megtelepedések helyszínei;

zöld: a huszadik század első feléből bizonyítható beás (*ticsán*) népesség.

D. a J. Kr. I

540/1934.

N a g y o n t i s z t e l e n d ő S z e n t s z é k i T a n á c s o s ,
P l e b á n o s U r !

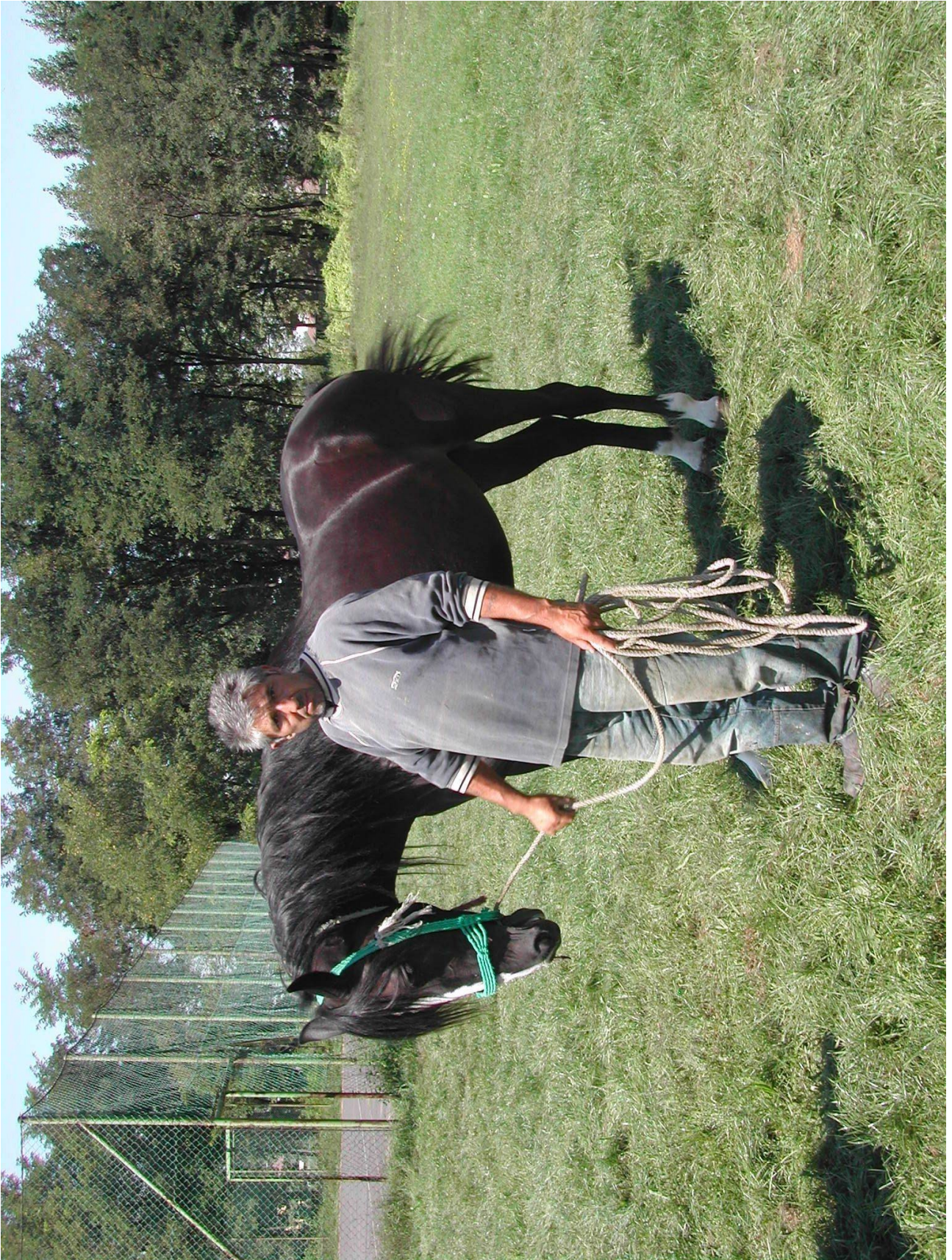
Folyó hó 23-ról elém terjesztett kérelme alapján megengedem, hogy Faur György tiszafüredi lakost, aki Faur János és Nyéki Mária róm. kath. vallásu szülőktől Tiszafüreden az 1907. évi juniushó 7-én született, megkereszteltetését azonban igazolni egyáltalában nem tudja, a kisdetek részére előirt szertartás szerint feltételesen megkeresztelje és a kereszteltek anyakönyvébe szabályszerűen bejegyezze.

Eger, 1934. évi januárhó 26-án.

érsek.

Nt. V é b e r J á n o s szentszéki tanácsos, tiszafüredi plebános
Urnak.

Szmrecsányi Lajos egri érsek Faur György feltételes megkeresztelésére vonatkozó levele

Nyerlucz János „Pucu” (Tiszafüred, 2006)

Borsos János „Nyegi” (Poroszló, 2008)